

In een halve eeuw de wereld rond II

In een halve eeuw de wereld rond II

**Reisherinneringen en
beschouwingen**

Peter Franken

Schrijver: Peter Franken
Coverontwerp: Peter Franken
© Peter Franken

Inhoud

Voorwoord	6
11 De Arabische wereld	7
12 India en Nepal	57
13 De Zijderoute	109
14 China	160
15 Japan	210
16 Myanmar en Thailand	242
17 Indochina en Singapore	273
18 Indonesië	314
Inhoud alle delen	334
Over de auteur	335

Voorwoord

Een paar jaar geleden bladerde ik weer eens in *A moveable feast*, een boekje van Ernest Hemingway waarin hij in een serie korte schetsen terugkijkt op zijn verblijf in Parijs in de jaren 1920. Dat bracht me op een idee en daarmee houdt ook direct elke vergelijking met deze beroemde schrijver op.

In mijn leven heb ik veel gereisd, avontuurlijke en minder avontuurlijke reizen naar verre oorden, autotochten door Europa, later veel opere-reizen, ook naar festivals zoals in Bayreuth en Salzburg. Al met al heb ik in een halve eeuw meer dan honderd landen bezocht, het ene wat intensiever dan het andere, maar zodoende verbleef ik bij elkaar meerdere jaren in het buitenland. Van al die reizen is behoorlijk wat in mijn herinnering blijven hangen en nu leek de tijd gekomen om daarvan eens iets op te schrijven.

Het zijn geen stukjes met alleen maar reisherinneringen geworden. Ik heb er de nodige beschouwingen in verwerkt waarin een link wordt gelegd met mijn kijk op de wereldgeschiedenis. Verder geven reisherinneringen al gauw aanleiding tot associatieve zijsprongen en die zijn er dan ook volop in dit boek te vinden. Het verhaal beslaat ruim een halve eeuw beginnend in 1968 toen ik voor het eerst langere tijd in het buitenland doorbracht na het behalen van mijn eindexamen gymnasium. Alle continenten behalve Antarctica passeren de revue.

Het boek bestaat uit drie delen. In deel 1 passeren alle landen van Europa de revue. Mede doordat er een paar roadtrips naar verre oorden in zijn verwerkt, komen er ook een stuk of tien landen buiten Europa aan de orde maar de nadruk ligt op het 'thuiscontinent'. Deel 2 is geheel gewijd aan Azië. In deel 3 komen de overige continenten aan de orde.

Dat die splitsing is gemaakt werd vooral ingegeven door een overweging van praktische aard: het boek werd gewoon te dik.

Ik wens de lezer veel genoegen en herkenningsmomenten bij het lezen ervan.

Rotterdam, 2021-2023

11 De Arabische wereld

In dit hoofdstuk komen zeven landen aan de orde die behoren tot het Arabische cultuurgebied en ooit deel uitmaakten van het Ottomaanse Rijk: Tunesië, Marokko, Libië, Egypte, Jordanië, Syrië, Libanon en de Verenigde Arabische Emiraten. Irak ontbreekt helaas in dit rijtje, daar ben ik nooit geweest.

De Maghreb

Met deze verzamelnaam wordt noordwest Afrika aangeduid, het gebied waar zich de moderne natiestaten Marokko, Algerije en Tunesië bevinden, al is dat laatste land cultureel meer verbonden met het westen van Libië, de vroeger provincie Tripolitanië.

Alle drie maken ze al sinds de eerste eeuw van het islamitische tijdperk deel uit van de Arabische wereld. Enerzijds door fysieke verovering, anderzijds door overname van de Arabische taal, zeden en gewoonten. In de Romeinse tijd was slechts een smalle kuststrook in het noorden van het huidige Marokko gepacificeerd. Meer naar het oosten ging de Romeinse aanwezigheid meer richting Sahara. Het was de provincie Africa waar veel kolonisten woonden, vooral gepensioneerde legionairs.

Het succes van de Arabische Blitzkrieg gedurende de tweede helft 7^e en begin 8^e eeuw beperkte zich niet tot het huidige Midden Oosten. In 711 CE was de gehele Maghreb en het overgrote deel van het Iberisch schiereiland onder bestuur van de Omayyaden gekomen. Na de revolutie die de dynastie van de Abassiden aan de macht bracht ressorteerde het gebied onder het gezag van de kalief in Bagdad. Na de Abassiden kreeg de Maghreb te maken met de Almoraviden en vervolgens met de fundamentalistische Almohaden. Zij heersten over Al Andalus en tot ver in het zuiden van Marokko/ Mauretanië. De meer oostelijke delen van de Maghreb kwam onder Ottomaans bestuur.

In Noord Afrika is de macht van de Ottomanen echter altijd vrij beperkt gebleven al was er sprake van nominaal gezag over de Barbarijse kust, het latere Tripolitanië, Tunesië en Algerije. De plaatselijke machthebbers vormden de spil in de piraterij die het westelijk bekken van de Middellandse Zee teisterde. Buitgemaakte schepen werden naar de eigen havens gebracht en de lading in beslag genomen. De bemanning werd veelal tot slaaf gemaakt en vermogende passagiers werden gevangen gehouden totdat ze door hun thuisfront werden

vrijgekocht. Piraterij en slavenhandel vormden zodoende de basis van de economie in deze achteraf provincies en dat leidde tot veel wrijving met de Europese landen. Niet dat er morele bezwaren waren tegen de slavenhandel, die was endemisch in geheel Europa, Afrika en Azië. Zolang slavernij, ook in de vorm van 'huisslaven', deel uitmaakte van het normale leven was er goed geld mee te verdienen. De trans-Atlantische slavenhandel is zo langzamerhand de discussie hierover zozeer gaan domineren dat het endemische karakter van de handel in en het houden van slaven in andere delen van de wereld geheel is ondergesneeuwd.

Maar het belang van veilige zeevaart woog zwaarder en mettertijd werden de machthebbers in dit gebied zozeer door de Europese landen onder druk gezet dat de piraterij aan banden werd gelegd. Pas in de 19^e eeuw werd het probleem definitief opgelost toen Algerije in 1830 door Frankrijk werd gekoloniseerd.

Algerije werd door Frankrijk van meet af aan gezien als vestigingskolonie met als gevolg dat ten tijde van de onafhankelijkheid in 1962 er veel nazaten van de eerste kolonisten woonden die, mede vanwege hun vaak gemengde afkomst, *pieds noirs* werden genoemd. In de nasleep van de onafhankelijkheidsoorlog werden de *pieds noirs* die gewoon in hun land wilden blijven wonen op grote schaal uitgemoord. Dat door Frankrijk zo lang werd vastgehouden aan het bezit van Algerije werd veroorzaakt door de speciale status van het land: het was door Frankrijk geannexeerd en net als het moederland gewoon verdeeld in een aantal departementen. Ter vergelijking Frans Guyana dat tot op de dag van vandaag een volledig Frans departement is. De Franse aanwezigheid in Marokko was officieel van veel later datum zij het dat de invloed van Frankrijk in dat gebied al sinds begin 19^e eeuw erg groot was. Uiteindelijk kreeg het in 1912 de status van Frans protectoraat waarbij formeel de lokale machthebber in functie bleef. Het gehele gebied werd op Franse leest geschoeid, infrastructuur, lokaal en landelijk bestuur, onderwijs in de Franse taal. De Franse invloed is nog overal waarneembaar, maar vooral in Casablanca doordat deze stad grotendeels door een aardbeving was verwoest en dus geen 'verleden' meer had. Tunesië werd tot chagrijn van Italië tevens een protectoraat, hoewel de Italiaanse invloed in termen van immigranten daar veel groter was. Het gebied werd losgeweekt uit het Ottomaanse Rijk met goedvinden van de sultan in Istanbul.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de Maghreb bestuurd door het Vichy regime. Na de invasie door het Amerikaanse leger werd het gebied 'bevrijd' en kwam het in het gaullistische kamp. Vandaar ook dat

de conferentie van Roosevelt, Churchill en de Gaulle in Casablanca kon worden gehouden, van 15 tot 24 januari 1943. Een van de villa's die daarbij werd gebruikt vormt thans een vast onderdeel tijdens een toeristische rondrit. Mijn gids wist bij zo'n gelegenheid te vertellen dat de Gaulle toen al de onafhankelijkheid in het vooruitzicht had gesteld en later zijn woord had gehouden. Dat de generaal ten tijde van deze gebeurtenis in 1954 in de 'politieke woestijn' leefde en dus geen macht had, wilde hij niet waar hebben. Tijdens de roadtrip die in hoofdstuk 2 'De ronde van Noord Afrika' werd genoemd heb ik alle drie landen aangedaan. Alleen Marokko en Tunesië heb ik veel later nogmaals bezocht. Algerije is bij die ene keer gebleven.

Tunesië

Rond de jaarwisseling van 2011 maakte ik in een groep een korte rondreis door Tunesië. Het gehele jaar had in het teken gestaan van de Arabische Lente, een reeks gebeurtenissen die hun oorsprong vonden in de zelfverbranding van de Tunesische straatverkoper Mohammed Bouazizi, op 17 december 2010, uit protest tegen de inbeslagneming van zijn handelswaren en de vernederingen die hij onderging door toedoen van een vrouwelijke politieagent. Dit leidde tot massale protesten en de val van de Tunesische regering, waarop de instabiliteit oversloeg naar andere landen. De Tunesische president Ben Ali zag zich genooddaakt de macht op te geven en op 23 oktober hadden er verkiezingen plaats gevonden voor een grondwetgevende vergadering. Voor veel Tunesiërs was dit de eerste keer dat ze hun stem hadden kunnen uitbrengen. De rust was in het land teruggekeerd al waren er zo nu en dan nog wel wat protestdemonstraties hier en daar.

In de zomer van 1972 was ik hier al eens geweest, komend uit Palermo en op doorreis naar Algerije. In hoofdstuk 2 is daar het een en ander over verteld. In de jaren '80 keek ik regelmatig naar een programma op de Duitse televisie getiteld *Vor vierzig Jahren* waarin vooral het Derde Rijk en het naoorlogse Duitsland figureerden. Nu brak voor mij ook een levensfase aan waarin ik over een tijdspanne van 40 jaar terug kon kijken naar vroegere reizen. Dat nieuwtje is er inmiddels wel af, kan nu beter spreken over 50 jaar geleden. De titel van dit boek geeft dat natuurlijk duidelijk aan.

We arriveerden op 29 december en werden ondergebracht nabij Tunis in een groot badhotel aan de kust. Kort na aankomst begon het te stormen, aan de oostkust van het land kan het flink waaien en nu was het ook nog eens hartje winter. De volgende dag was het beter, een

klein beetje regen zo nu en dan, maar goed weer voor een uitgebreid bezoek aan de stad en de omgeving. In Tunis maakte we een wandeling door de Europese wijk, niet onverwacht een stadsbeeld met Franse inslag, te vergelijken met een zuidelijke provinciehoofdstad als Montpellier. Daarna het verplichte bezoekje aan de kasba en de souks. Het was een bereisde groep dus dat wist men allemaal wel.

In het centrum was de nodige politie op de been, hier waren verschillende regeringsgebouwen gevestigd en men wilde geen risico nemen. Onze gids vertelde dat voorheen dit hele gebied sowieso verboden terrein was geweest, een hele vooruitgang dat we er nu gewoon konden rondlopen.

We sloten het bezoek aan Tunis af in het Bardo Museum. Dit archeologische museum werd geopend op 7 mei 1888. Het is gevestigd in een Arabisch paleis dat later dienstdeed als residentie van Ottomaanse gouverneurs. Het belangrijkste onderdeel van de collectie wordt gevormd door Romeinse mozaïeken die afkomstig zijn uit verschillende Tunesische plaatsen zoals Carthago, Dougga, Utica, El Djem en Sousse. De verzameling Romeinse mozaïeken van het Bardomuseum behoort tot de belangrijkste in de wereld, zo wordt door gesteld door de museumbeheerder. Ik kan dat alleen maar bevestigen. Incidenteel zijn er natuurlijke prachtige mozaïeken opgegraven hier en daar, denk aan Paphos op Cyprus, maar de uitgebreidheid van de collectie in Tunis is nauwelijks voorstelbaar. En de meeste mozaïeken zijn zeer compleet, werkelijk hele vloeren zijn naar het museum overgebracht. Aardig detail was een rijtje bustes van Romeinse keizers, waaronder eentje die zeer kort dit ambt had bekleed en alleen in de provincie Africa erkend werd.

De middag stond in het teken van Carthago, niet de Punische stad maar de Romeinse die er na haar complete vernietiging bovenop is gebouwd. Het was zo'n ideale plek voor een havenstad dat de Romeinen die op den duur niet konden negeren. Hoe groot en luxe Carthago geweest moet zijn in die tijd is vooral te zien aan de enorme thermen van Antonius die in 162 CE in gebruik werden genomen. De overblijfselen van dit complex maken duidelijk dat dit een van de grootste baden uit het gehele rijk geweest moet zijn, met name het enorme waterreservoir is indrukwekkend. En voor zo'n badhuis had men veel water nodig, geen zeewater maar bronwater. Daarnaast was de stad sowieso afhankelijk van watertoevoer uit de bergen voor huishoudelijk gebruik, zo'n grote stad kon niet blindelings vertrouwen op regenwater. Om die reden werd een 90 km lang aquaduct gebouwd vanaf een bron bij Zaghouan in een berggebied ten zuidoosten van de

stad. Op de laatste dag van onze reis zouden we daar nog even langsgaan. Het aquaduct loopt grotendeels over de grond of net eronder. Om een regelmatige afloop te krijgen is bij de aanleg het terrein gevolgd om onnodig graafwerk te vermijden, er zitten dus de nodige omwegen in het traject. Maar op drie plaatsen gaat het water in die karakteristieke arcades die men automatische met het begrip aquaduct associeert. Dicht onder Tunis is daarvan een groot deel nog redelijk intact.

Vlak naast Carthago ligt op een heuvel het presidentieel paleis, afgeschermd door een hoge muur. Tot voor kort mochten bezoekers aan het archeologische terrein daar niet te dichtbij komen, Sperrgebiet. Maar de president en zijn aanhangers waren het land ontvlucht en het gebouw stond nu leeg. We sloten de dag af in het kunstenaarsdorpje Sidi Bou Said. Eigenlijk meer een enkele oplopende straat met winkeltje aan weerszijden, boven eindigend in een prettige uitspanning waar je op de grond zittend thee of koffie kon drinken. Het is een leuke plek om even rond te hangen. In 1972 was ik hier niet geweest, die omissie werd dus nu alsnog goedge maakt.

Op oudejaarsdag reden we het binnenland in voor een bezoek aan de ruïnes van Dougga, ooit een grote Romeinse stad, getuige het grote goed bewaard gebleven theater. Het weer liet het flink afweten en in de stromende regen zochten we een restaurant op waar we weliswaar te vroeg aankwamen voor een lunch maar ons wel konden opwarmen bij een grote open haard. Ook werd er wijn geserveerd, van eigen bodem maar van zeer redelijke kwaliteit. Het einddoel was Sousse waar we een hele avond werden bezig gehouden met een Sylvester diner. De hotelkamers waren erg koud, kennelijk trok het weinig bezoekers, het was winter natuurlijk.

Des te prettiger was de ervaring de volgende ochtend toen we het binnenland inreden richting Kairouan. Feitelijk begint daar het voorportaal van de woestijn en ook in de winter was het overdag prettig warm. De jassen konden nu wel uit. In hoofdstuk 2 schreef ik al iets over deze stad, met zijn grote moskee. Net als toen kon dit gebouw niet worden betreden maar deze keer werd er wel een andere moskee bezocht. Boven het mausoleum van Abou Zamaa el-Balawi, metgezel van Mohammed die ook zijn barbier was, is in de 13^e eeuw een moskee gebouwd die later werd uitgebreid tot een complex met verschillende rechtbanken. De latere uitbouw heeft een herkenbare Spaans Moorse stijl, geïmporteerd na de Reconquista in 1492. Het complex wordt het Huis van de Barbier genoemd, hoewel die daar nauwelijks nog iets mee te maken heeft.

We kregen er een rondleiding en liepen wat rond in de omgeving, gekoesterd door de winterzon en zetten de reis voort naar Sbeitla waar we een tijdje rondliepen tussen de ruïnes van Sufetula met goed bewaard gebleven tempels op het forum en de imposante triomfboog van Antonius Pius, een plek die ik me nog heel goed kon herinneren. De dag eindigde in Tozeur, de oasestad waar ik in 1972 maar kort was gebleven omdat ik in het verderop gelegen Nefta wilde overnachten. Nu zaten we in het zuiden van het land, woestijngebied.

Vanuit Tozeur maakten we een ritje met de Lézard Rouge, een historische trein die tijdens het Ottomaanse bewind werd aangelegd voor transport van fosfaat dat werd gedolven in een mijn bij Redeyef. Het traject dat voor toeristen in gebruik is loopt tot Metlaoui en onderweg werd gestopt in de Selja Gorges, een schitterende ravijn in een spectaculair landschap. In de middag reden we in Landcruisers door de wijde omgeving waarbij opnieuw een diepe kloof werd aangedaan, de Sidi Bouhlel ravijn. Deze figureert in de opname van een van de Star Wars films. We zaten vlak bij de grens met Algerije, fysieke tekenen van de landsgrens waren waarneembaar in de vorm van een wachtpost en een paar vlaggen. De tocht was vooral bedoeld als uitstapje door het woestijngebied en toen we bij het vallen van de avond, dat is daar vroeg, even stopten om in een wijd open gebied de zonsondergang te zien, liepen er zowaar een paar kamelen in het blikveld. Dat is nou typisch zo'n desert photo opportunity.

Na de volgende ochtend het stadje Tozeur te hebben bezocht reden we over een weg dwars door het enorme zoutmeer Chott el Jerid naar Douz, een stadje aan de rand van de 'echte' Sahara. Hier begint namelijk een gebied met zandduinen, wat elke nieuweling op dit gebied van de Sahara verwacht. Omdat die zandduinen beslist niet overal voorkomen is het vanuit toeristisch oogpunt pure mazzel voor deze stad dat men er trots op kan wijzen en kamelenritjes kan aanbieden.

Vandaar werd het een tochtje langs Star Wars locaties zoals het Sidi el Driss Hotel in Matmata waar de Lucas crew vanaf 1976 kind aan huis was. Het hotel is feitelijk een grotwoning, zoals er zovele in het gebied te zien zijn en er zijn verschillende filmprops te bewonderen. Nogal ontluisterend hoe knullig die dingen er in werkelijkheid uitzien.

Verderop bezochten we een van de ksours, een versterkte opslagplaats die nu vooral als woonhuis door de Berberbevolking worden gebruikt. We kregen er brood met een mengsel van olie en azijn aangeboden, leuk gebaar. We overnachtten in Tataouine, het meest zuidelijke punt van de reis. Van hier is het overigens nog wel een paar hon-

derd kilometer tot aan het drielandenpunt bij Ghadames, waar Algerije, Tunesië en Libië samenkomen. We verbleven daar in een aardig hotel waarvan een deel van de kamers in authentieke berberstijl was ingericht, een eufemisme voor een minimum aan comfort. Ik verkoos een reguliere kamer, zag er goed uit maar met een ijskoude vloer. De nachten zijn koud in de woestijn en zonder verwarming in je kamer kan je er in de winter beter niet op blote voeten lopen zoals ik.

Via Gabes en Sfax reden we de volgende dag flink door om zo rond het middaguur El Djem te bereiken. Het beeldmerk van deze stad is het amfitheater, vooral aan de buitenkant de moeite waard. Het was een van de grootste in het Romeinse Rijk, opmerkelijk aangezien de bijbehorende stad weinig prominent moet zijn geweest. Kennelijk vervulde het amfitheater een regionale functie. Tijdens de oorlog is het gebouw grotendeels verwoest en om het een beetje goed te maken is het met Britse hulp nadien gedeeltelijk gerestaureerd. Aan de binnenzijde is dat op een moderne wijze gedaan, eigenlijk ziet het er niet uit zo. We nuttigden binnen op een stenen bank wat onderweg gekochte etenswaren, brood met tonijn uit blik, lekker knoeien. Er stond een straffe wind, kenmerkend voor de oostkust van het land en in combinatie met het lopen over een ijskoude vloer de vorige nacht, had ik al snel een verkoudheidsvirus op bezoek.

Naast deze blikvanger biedt El Djem ook een archeologisch terrein waar de vloeren van een groot aantal opgegraven huizen te zien zijn, compleet met veel fraaie mozaïeken. De mooiste zijn natuurlijk overgebracht naar het Bardo Museum, maar in situ is er ook veel fraais te zien. Via Zaghuan en het eerder besproken aquaduct reden we terug naar Tunis. Ik had nog net genoeg stem om in de bus een praatje te houden om de gids te bedanken, dit op aandringen van mijn medereizigers. Daarbij pretendeerde ik dat ik deze man 40 jaar eerder al eens had ontmoet, een van die kinderen die in Kairouan op de auto hadden gepast en daarvoor waren beloond met een Fruittella. De teleurstelling in de groep was hoorbaar toen bleek dat dit slechts een verzinsel was, het had immers zo leuk kunnen zijn.

Marokko

In de zomer van 2022 maakte ik een korte groepsreis door het hart van Marokko, het rondje langs de koningssteden. Voor mij was dat een weerzien na 50 jaar, indertijd onderdeel van 'de ronde van Noord Afrika', mijn tweede roadtrip. Opvallend genoeg bleek het land flink veranderd maar waren de typisch toeristische plekken vrijwel hetzelfde gebleven. We brachten een uitvoerig bezoek aan Casablanca,

indertijd alleen maar snel doorheen gereden. Omdat ik inmiddels veel belangstelling heb ontwikkeld voor architectuur uit het koloniale tijdperk was dat echt een eyeopener. De stad oogt voor een groot deel als een Franse plaats aan de Middellandse Zee met gebouwen in de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid, uiteraard allemaal wit gepleisterd. In de immer voortdurende race wie de grootste moskee ter wereld heeft, is hier een mega gebedshuis verrezen, pal aan zee. Natuurlijk met de hoogste minaret todat er ergens een nog hogere wordt gebouwd.

In Rabat bezochten we de kashba, gelegen aan zee rondom een fort dat speciaal was gebouwd om Portugese zeerovers het hoofd te bieden. De plek is niet van een 'witte stad' in Andalusië te onderscheiden, de culturele verwantschap tussen El Andalus en dit gedeelte van de Maghreb is hier nadrukkelijk waarneembaar.

Meknes was nog steeds heet en stoffig, verder minder interessant. De Bab Mansour, de enorme stadspoort, stond ingepakt à la Christo, wachtend op renovatie. Via Volubilis kwamen we in Fes, een leuk weerzien met deze stad. Als je eenmaal binnen de stadmuren bent, lijkt het alsof de tijd langer heeft stilgestaan dan een halve eeuw. Hier blijft alles bij het oude en voor de toeristenindustrie is dat natuurlijk erg prettig. Ook de waterval bij Beni Mellal was nog niet opgedroogd, inmiddels met een kleine 'touristtrap' er omheen.

Het eindpunt van de trip was Marakech en ik keek eens goed rond of ik het hotel nog kon vinden waar ik ooit met Hein had gelogeed, pal aan het grote plein Jemaa El-Fnaa. Ik ontdekte de voordeur naast het cafe terras waarboven de hotelkamers waren. Het was gesloten maar ik kon wel opmaken uit de tekst op de voordeur dat het tot voor kort werd geëxploiteerd door de CTM, de Compagnie de Transports au Maroc. Jammer dat het dicht was, ik was er graag even naar binnen gelopen. Maar ja, het was in elk geval een markant punt ter complettering van mijn herinneringen aan die zomer in 1972.

Libië

In mei 2006 reisde ik in een groep twee weken door Libië waarbij natuurlijk ook een woestijnsafari op het programma stond. Het régime van kolonel Muammar Gaddafi vertoonde nog geen merkbare scheuren, de grote leider sinds 1969 zat nog vast in het zadel. Gaddafi had indertijd door middel van een militaire coup een einde gemaakt aan het bewind van koning Idris die bijna twee decennia had geregeerd over een federaal koninkrijk bestaande uit de deelstaten Cyrenaïca, Tripolitanië en Fezzan. Daarmee werd de indeling aangehouden die dateerde uit de tijd dat het land in 1939 werd ingelijfd bij Italië. Ten

tijde van de oorlog raakte Italië de greep op haar overzeese gebiedsdeel kwijt aan Frankrijk en Groot-Brittannië. Deze landen oefenden een militair bestuur uit tot een stemming in de Verenigde Naties eind 1951 bepaalde dat het land onafhankelijk zou worden. Formeel was het gebied tot op dat moment nog steeds onderdeel van Italië geweest. Na 1939 was het immers geen kolonie maar integraal deel van het moederland. Over dat Italiaanse verleden het volgende.

Toen Italië na de definitieve eenwording zich op de valreep als nieuwe grootmacht in de koloniale stoelendans wist te mengen, resulteerde dat in de controle over een paar gebieden in de Hoorn van Afrika te weten Somalië en Eritrea. Veel was het niet maar het begin was er tenminste. Vanuit Eritrea werd geprobeerd Ethiopië te veroveren, het enige land in Afrika dat steeds zijn volledige soevereiniteit had weten te behouden, te vergelijken met Siam in Azië, het huidige Thailand. De veldtocht tegen Ethiopië was echter uitgelopen op een mislukking met een beschamende nederlaag in de slag bij Adua in 1896 als sluitstuk. Daarna was het even gedaan met de Italiaanse koloniale aspiraties.

Mede als reactie op pogingen van Frankrijk en Groot-Brittannië om het bestuur over te nemen van gebieden die formeel tot het zieletoegende Ottomaanse Rijk behoorden, mengde Italië zich na de eeuwwisseling in de kleine stoelendans die deze grootmachten in haar achtertuin probeerden op te zetten. Diplomatiek overleg leidde tot toezeggingen dat Italië de vrije hand zou krijgen in Cyrenaïca en Tripolitanie, twee kustprovincies tussen Egypte en Tunesië. Frankrijk richtte zich op de westelijke Maghreb en Groot-Brittannië op het Midden-Oosten. En dat alles ten koste van het Ottomaanse Rijk. Hoewel de Sultan niet ongenegen was het bestuur over een deel van zijn rijk aan Italië te laten, zolang hij formeel staatshoofd kon blijven, koos de Italiaanse regering ervoor om het gebied met geweld te veroveren. Na samenvoeging van beide provincies kreeg het nieuw verworven gebied de naam Libië, eigenlijk meer een uitbreiding van de staat dan een kolonie.

Men zag het als een provincie waarnaar werd teruggekeerd na een afwezigheid van vijftien eeuwen, een eerste begin van het herstel van het Romeinse Imperium. Vroeger was dit gebied van groot belang geweest voor de voedselvoorziening van het rijk, veel gepensioneerde soldaten hadden zich daar gevestigd en landerijen bewerkt. Het verlies van de Afrikaanse provincies was naar alle waarschijnlijkheid de beslissende klap geweest die de val van het westelijk deel van het rijk had veroorzaakt. Het rijke gebied leverde geen belastinggeld en geen voedsel meer, waardoor de legers niet langer konden worden bekostigd en onderhouden. Nu was men terug waar men eerder was ge-

weest. In 1939 zou 'Libia', het complete gebied bestaande uit de woestijnprovincie Fezzan en de twee kustprovincies, formeel worden geannexeerd, waarmee Italië een 'vierde kustlijn' kreeg. Daarmee volgde men het voorbeeld van Frankrijk dat Algerije had ingelijfd bij het moederland.

Meer dan duizend jaar verwaarlozing had het gebied letterlijk en figuurlijk in een woestijn veranderd met een achtergebleven bevolking die daar nooit op eigen kracht enige verbetering in zou kunnen brengen. Het land moest dringend opnieuw geciviliseerd worden en wie kon dat beter op zich nemen dan de vroegere machthebber Rome.

Na een moeilijke aanloopperiode waarin een deel van de Arabische bewoners simpelweg naar de woestijn werd verbannen en met veel geweld rust en orde tot stand werd gebracht, bleek Libia een zeer geschikt vestigingsgebied. Men sprak wel van het nieuwe Amerika, zeker nu dat land de immigratie van Italianen aan banden had gelegd. Met ruim 100.000 kolonisten vormden de Italianen in 1936 al ruim 13% van de totale bevolking. Het land kreeg in hoog tempo een Europese infrastructuur met verharde wegen, modern ingerichte steden of stadsuitbreidingen en landbouwareaal met dezelfde opzet als in de voormalige Pontijnse moerassen. De Italiaanse invloed in Libië is ook nu nog bijna overal zichtbaar.

Na aankomst op het internationale vliegveld van Tripoli lieten we de bagage voor wat het was en reden in allerijl naar het domestic airport aan de andere kant van de stad om te proberen een eerdere vlucht te halen naar Benghazi. Het vliegtuig stond er nog maar de gate was gesloten, dus weer terug. Wel zo verstandig overigens, je moet maar zien dat je koffer wordt nagestuurd. Uiteindelijk kwamen we vroeg in de avond in Benghazi aan, de hoofdstad van de provincie Cyrenaïca. Het betrekkelijk kleine stationsgebouw van het vliegveld was mijn eerste kennismaking met de Italiaanse architectonische erfenis.

Ons hotel had naast frisdrank en water ook alcoholvrij bier te bieden, in die tijd nog van matige kwaliteit. Maar al gauw zou blijken dat onze smaak met de dag veranderde. Toen we een week later tijdens ons verblijf in de Sahara in een oase een tentje troffen met alcoholvrij bier, stormde iedereen er op af. Even geen water of cola.

De scheiding tussen oost en west ten tijde van het Romeinse Rijk liep dwars door het land en volgde feitelijk de grens tussen Tripolitanië en Cyrenaïca. Laatstgenoemde provincie was ooit een belangrijk deel van Magna Graecia, het informele Griekse koloniale rijk dat aan het Romeinse Rijk vooraf ging. Het is altijd Grieks gebleven, te vergelijken

met Sicilië en ook onder Ottomaans bestuur was er geen formele binding met het naburige Tripolitanie.

Vanwege die overblijfselen uit de Griekse tijd begonnen we onze rondreis hier, het oudste als eerste zal de plaatselijke reisorganisatie gedacht hebben. Op zondagochtend brachten we een kort bezoek aan het centrum van Benghazi. Op het balkon van het voormalige stadhuis hadden ooit zowel Mussolini als Idris hun onderdanen op het aanliggende plein toegesproken en Rommel had er zijn troepen geïnspecteerd, een historische plek.

Benghazi ligt nogal excentrisch voor een bezoek aan de highlights van Cyrenaïca. We overnachtten om die reden in een stadje verder naar het noordoosten, Al-Bayda en reden de volgende namiddag terug naar Benghazi voor de vlucht terug naar Tripoli. In de tussenliggende anderhalve dag deden we een drietal archeologische complexen aan.

Ptolemaïes is ooit gesticht als Griekse colonia en de ruïnes laten vooral het Griekse en Romeinse verleden zien. Veel staat er niet meer overeind maar je krijgt wel mee dat het een welvarende stad geweest moet zijn, zeer uitgestrekt met de overblijfselen van al dat soort gebouwen dat een belangrijk regionaal centrum kenmerkt.

De voornaamste reden om hier een kijkje te nemen is de voormalige agora, later in de Romeinse tijd omgevormd tot forum. En dan gaat het vooral om wat er onder de grond zit: een enorm cisternencomplex dat dateert uit de Griekse tijd en later door de Romeinen verder is uitgebreid. Dit reservoir werd voornamelijk gevoed door regenwater. Aangezien regenval nog wel eens langere tijd wil uitblijven is het van belang een flinke watervoorraad aan te leggen. Deze cisternen zijn dan ook groter dan die ook al zo indrukwekkende reservoirs in Carthago, want die werden immers permanent gevoed door een bron. Een vijf jaar durende droogte was eind 20^e eeuw mede aanleiding voor het 'Great Man-Made River' project dat voorzorg in watertoevoer vanuit een diep gelegen bron in de woestijn. Later meer hierover.

Cyrene was ooit de hoofdstad van het gebied, de naam Cyrenaïca doet dit al vermoeden. De stad vormde integraal onderdeel van het Griekse cultuurgebied en stak de steden in het moederland naar de kroon. De enorme tempel gewijd aan Zeus is een maatje groter dan het Parthenon in Athene, dat zegt wel wat. Ook hier een uitgestrekt archeologisch park dat helaas meer zegt over het droeve lot van deze regio dan over het glorieuze verleden. In 365 CE werd het gebied namelijk getroffen door een zeer zware aardbeving waarbij vrijwel alle gebouwen werden verwoest of zwaar beschadigd. Dat de tempel van Zeus er re-

delijk compleet uitziet is dan ook te danken aan de restauratie ten tijde van de Italiaanse periode.

Maar er speelt meer. In 115 CE kwam de joodse bevolking in het gebied in opstand en die kon pas in 117 worden onderdrukt. Gebieden die leefden onder de Pax Romana waren slechts licht beveiligd met kleine garnizoenen legionairs. Troepen waren voortdurend nodig om roerige grensgebieden in het noorden en noordoosten te pacificeren. Zodoende konden de muitende joden aanvankelijk vrijwel ongehinderd hun gang gaan waarbij een groot deel van de Grieks Romeinse bevolking werd omgebracht en het merendeel van de religieuze objecten, tempels voor 'afgoden', werd vernield.

Op last van keizer Hadrianus werd de stad herbouwd, hij wordt wel gezien als de tweede stichter van de stad. Logischerwijze kreeg Cyrene nu meer het karakter van een Romeinse stad, het Griekse verleden werd letterlijk ondergeschoffeld. Door de opstand was de regio zozeer ontvolkt dat er vanuit andere delen van het rijk nieuwe bewoners naar toe moesten worden gestuurd om de draad weer op te pakken.

De joodse opstand waaide over naar Egypte, Cyprus, Mesopotamië en Palestina en de herstelde orde zou uiteindelijk maar 15 jaar stand houden tot in 132 CE de grote opstand onder leiding van Bar Kochba in Palestina uitbrak waarover in hoofdstuk 10 al iets te lezen was. Voor Hadrianus was toen de maat vol en dat verklaart de bijna draconische maatregelen die hij trof om nu eindelijk eens een einde te maken aan die voortdurend oplaaiende problemen die hadden gespeeld sinds de dood van Herodes de Grote.

Het imago van de joden als een altijd lijdend vredelievend volk wordt beslist niet gestaafd door het grof geweld dat werd gebruikt in de strijd tegen de Hellenistische en later de Romeinse heersers. Het zegt iets over het fanatisme dat een fundamentalistische monotheïstische religie kan genereren, in die tijd iets nieuws in een polytheïstische wereld.

We liepen een tijdje rond in Cyrene, een groot complex maar goed beschouwd toch weer het zoveelste op mijn vele reizen door het gebied. De geschiedenis van de stad is interessanter dan haar ruïnes. Appollonia was ook een stadje uit de Griekse tijd. Het lag aan zee en was gesticht als de haven van Cyrene. Bij de grote aardbeving is een deel ervan in zee verdwenen en wat er te zien is dateert vooral uit de Byzantijnse periode, natuurlijk met een grote kerk in de vorm van de basilica en de nodige mozaïeken.

Even uit de kust loopt een bergrug met een paar drooggevalle rivieren. De meest aansprekende daarvan is Wadi al Kuf, met name omdat daarover in de jaren '70 een opvallende moderne brug is gebouwd

volgens een ontwerp van de Italiaanse ingenieur Morandi. De brug in Genua die in 2018 instortte had eenzelfde ontwerp, werd in de volksmond de Morandibrug genoemd. Naar verluidt staat die in Cyrenaica er nog wel, al heeft men in allerijl wat extra onderhoud uitgevoerd. Nabij de brug hielden we een picknick, gelukkig bleef het bij die ene keer, afgezien van de maaltijden tijdens onze komende woestijnsafari.

Laat in de avond kwamen we in Tripoli aan waaruit we de volgende ochtend vroeg alweer vertrokken. Een bezoek aan de hoofdstad moest tot het einde van de reis wachten. Tripolitanië ontleent zijn naam aan de drie Romeinse steden Oea, Sabratha en Leptis Magna. De Arabieren gaven Oea de naam At-Tarabulus waaruit Tripoli is ontstaan, de enige van de drie die niet tot een ruïne is vervallen. Leptis Magna was de belangrijkste van het drietal en met Carthago de grootste stad van de provincie Africa. We brachten bijna een halve dag door in het archeologische complex van Leptis, ongeveer 150 km ten oosten van Tripoli aan de kust gelegen.

Leptis Magna kwam tot leven als echte stad ten tijde van Augustus en werd later uitgebouwd op instigatie van keizer Septimus Severus die er was geboren. Septimus was keizer van 193 tot zijn dood in 211 CE. De grote boog die zijn naam draagt is het beeldmerk van de ruïnestad. Hij staat op het kruispunt van de twee grote straten die zo kenmerkend zijn voor een stadsplan uit de Romeinse tijd: de *cardo maximus* en de *decumanus maximus*. De boog heeft een grondvlak in de vorm van een vierkant en heeft doorgangen in alle vier richtingen. Het is dus geen tweedimensionale triomfboog maar meer een markering van het stadscentrum. Je moest er altijd onderdoor.

Septimus liet een nieuw forum aanleggen, een grote met zuilen omzoomde straat en een imposante basilica die later de functie van christelijke kerk zou krijgen. De thermen dateren nog uit de tijd van Hadrianus. Een echte blikvanger is het theater, pal aan zee. Staande op een duin kijk je tussen de zuilen van de voorgevel naar beneden en zie je het auditorium met de zee op de achtergrond. Een mooiere ligging is nauwelijks denkbaar. Uiteraard had deze grote stad die Rome naar de kroon probeerde te steken ook een amfitheater en een hippodroom, maar die bleken een eindje verderop te liggen, buiten de archeologische zone. De reden dat Leptis Magna beter bewaard is gebleven dan menig andere stad uit de oudheid, is gelegen in het feit dat het oord gewoon is verlaten. Er is geen stad naast of overheen gebouwd. Verder heeft de grote aardbeving van 365 CE hier minder schade aan kunnen richten doordat de gebouwen zijn opgetrokken uit kalksteen, beter bestand tegen natuurgeweld dan zandsteen zoals in Sabratha is ge-

bruikt. En Oea is geheel geëclipseerd door alles dat er later overheen is gebouwd.

De middag en de gehele volgende dag waren uitgetrokken voor de trip naar Ghadames, uiteraard met een overnachting onderweg. In Gharyan bezochten we een holwoning van hetzelfde type als die van de Berbers in het zuiden van Tunesië. Deze bleek zeer omvangrijk, drie woonlagen onder de grond. Via een trap kon men afdalen in de verschillende verdiepingen die elk aan een uitgebreide familie plaats boden. Je kon er een kleine clan in kwijt. Doordat de woonvertrekken zich rondom een grote opening in de grond bevinden, krijgen alle aanliggende kamers voldoende licht en lucht. Van de enorme hitte heeft men in dit type bebouwing natuurlijk veel minder last dan in een bovengrondse woning al gaat dat ten koste van een vrij uitzicht. Op dat punt is het wonen in een tent toch wel te prefereren.

Een andere bezienswaardigheid onderweg waren uitgebreide graanburchten waarin de rondtrekkende Berbers hun voedsel opsloegen. Bewaking en administratie zorgden ervoor dat het bezit veilig was, doet een beetje aan een bank denken met goederen in natura in plaats van geld. We zitten hier niet heel ver van de grens met Tunesië en de culturele overeenkomsten tussen beide gebieden zijn dus nauwelijks verrassend.

Uiteindelijk werd de woestijnstad Ghadames bereikt, vlakbij het drielandpunt en nog net in Libië gelegen, een detail dat louter volgt uit Frans Italiaanse koloniale overheersing. We bleven hier twee nachten zodat in alle rust deze bijzondere plaats kon worden verkend.

Ghadames is gebouwd in een oase, hoe kan het anders. De oude stad is onbewoond sinds er op last van Gaddafi een nieuwe stad naast is gebouwd, in het kader van de modernisering van het land en vermoedelijk ook omdat de bevolking in zo'n open stad gemakkelijker in het oog kon worden gehouden. Je kan er niet zomaar naar binnen, het geheel heeft de status van een museum. Eerst een kaartje kopen en dan verplicht onder leiding van een gids op bezoek. Overigens maar goed ook want in die uitgestorven doolhof van kleine straatjes en pleintjes kan je gemakkelijk verdwalen. In de zomer keren sommige families nog wel eens een tijdje naar hun oude huizen terug omdat het er koeler is. De gehele bouw is afgestemd op de omgeving, afscherming van zandstormen en zonlicht. Na een flinke wandeling kwamen we uiteindelijk bij een huis dat was ingericht in traditionele stijl en functioneerde als ontvangstplaats voor toeristen. We kregen er een eenvoudige lunch met plaatselijke specialiteiten voorgezet en de meeste groepsleden bleven er nog wat hangen. Toen ik alvast weer 'naar buiten' wilde

gaan kreeg ik een paar instructies in de trant van 'linksaf, tweemaal rechts, links en dan zie je het wel'. Niet geheel onverwacht moest ik al vrij snel terug om niet hopeloos de weg kwijt te raken. Hilariteit alom natuurlijk, uiteindelijk maar met de gids naar buiten gegaan.

In de nieuwe stad kocht ik een lap van paar meter, dun zwart katoen van een halve meter breed. Dat was aanbevolen als hoofddekseel in de woestijn, je moest er een tulband van wikkelen die voor een deel je gezicht kon bedekken, dat in geval van een zandstorm. Makkelijker gezegd dan gedaan maar onze safaricrew bleek niet te beroerd om iedereen een handje te helpen 's ochtends.

Zo ver was het nog niet, eerst moest een lange tocht door de woestijn worden gemaakt naar Sebha, de grootste stad in het zuiden en startpunt voor alle officiële woestijnsafari's. We stopten onderweg even bij een dorpje om wat te eten en bewonderden een pompstation van een Great Man-Made River. Daar zijn er namelijk meerdere van.

Vroeger was het slaan van putten of boren in de grond primair bedoeld om aan water te komen. Als er aardolie opspoot was dat een enorme teleurstelling, aan die zwarte drab had je niks. Dat zou natuurlijk veranderen maar het fenomeen herhaalde zich later nog een keer met gas, dat gezien werd als nutteloos bijproduct van aardolie waar je alleen maar last van had. Pas toen de prijs van fossiele brandstoffen bijna exponentieel toenam een halve eeuw geleden werd het economisch haalbaar een installatie te bouwen waarmee gas vloeibaar kon worden gemaakt en met tankers over de gehele wereld kon worden verscheept.

In Libië werd pas in de jaren '50 aardolie gevonden, ongetwijfeld tot chagrijn van Frankrijk dat in de periode tot aan de onafhankelijkheid de facto het bestuur over de woestijnprovincie Fezzan had uitgeoefend. Maar er bleken op een diepte van meerdere kilometers ook grote watervoorraden te zijn, met name in het Murzuq bassin en het Al Kufra bassin. Samen hadden die voorraden een omvang van ongeveer 25000 kubieke kilometer, zoiets als een kubus met ribben van 29 km. In een land dat kampt met een chronisch tekort aan water voor de landbouw en de bevolking was dat een vondst die men niet kon negeren. In de jaren '80 werd begonnen met de aanleg van een moderne versie van een aquaduct, duizenden kilometers pijpleiding met pompstations om het water naar het dichtbevolkte noorden te krijgen, met veel fanfare geïnaugureerd als het Great Man-Made River Project. Inmiddels worden zowel Cyrenaïca als Tripolitanië grotendeels op deze wijze van water voorzien, geen overbodige luxe gelet op de onregelmatige regenval.

Sebha was een frontier town, het einde van de bewoonde wereld, eet hier uw laatste pizza voor u zand gaat happen. Vroeg in de ochtend werden we opgewacht door een stel afgeleefde Landcruisers, eentje stonk zo sterk naar benzine dat ik zo snel mogelijk mezelf toegang verschafte tot een beter exemplaar, die van de tourleader. Zo reed ik altijd voorop. In ons kielzog reed een pick up truck die als keukenwagen dienst deed. Voor tenten was gezorgd en verder was er wat water waar je je gezicht mee kon wassen en tanden poetsen. Driemaal per dag kregen we een maaltijd voorgezet, steeds zonder vlees of andere bederfelijke waar. De chauffeurs aten dat zelf wel maar de ervaring had ze kennelijk geleerd dat die kwetsbare toeristen niet zaten te wachten op maag- en darmproblemen.

Vanuit Sebha was het een flink stuk rijden over een verharde weg. We stopten onderweg even bij een praatpaal, zoals we die tot voor kort in Nederland langs de snelweg hadden staan. De leider liet ons lachend zien dat er een los snoer in zat, het ding was nergens op aangesloten.

Verderop maakte we een stop bij een akkergebied, groen van opkomend graan. Het was een eerste kennismaking met de zegeningen van het GMMR project, toen men nog dacht dat het water ook gewoon in de buurt van de bron gebruikt kon worden. Het was duidelijk een propagandistisch gebeuren, alleen al de enorme overkill aan klaarstaande combines, alsof het gehele gebied in een enkele dag moest worden geoogst. Maar natuurlijk ook wel fascinerend, zo'n kunstmatige oase.

In de middag bereikten we de eerste zandvlakte en die avond kampeerden we tussen de zandduinen. Overdag is een woestijn niet altijd een prettig oord, hoge temperatuur en als het waait veel fijn zand in de lucht. Maar 's nachts is het fantastisch.

Door zijn geringe soortelijke warmte houdt zand nauwelijks warmte vast, het scheelt ruim een factor vier met water. Daardoor koelt de omgeving snel af zozeer dat het soms kan gaan vriezen. De wolkenloze lucht maakt het mogelijk een fraaie sterrenhemel te zien, vooral ook omdat 's nachts er geen kunstlicht is. Niet altijd natuurlijk, ik heb ook een nacht meegemaakt dat het zo hard stormde dat ik bijna met tent en al werd verplaatst. Tentharingen in het zand bieden niet zo'n effectieve verankering. Gedurende de vijf volle dagen dat we in de woestijn waren kampeerden we steeds in een gebied met zandduinen. Die zijn redelijk talrijk in deze omgeving en dat maakt het natuurlijk aantrekkelijk om toeristen juist hier naar toe te brengen. Het strookt met het romantische beeld van de Sahara als een enorm uitgestrekte zandbak. Maar onderweg kwamen we allerhande verrassende plekken tegen die geheel buiten dat clichébeeld vallen. Een daarvan is Wadi Mathendous, ooit een grote rivier en bij kortstondige regens kan de rivier

plotseling weer even volstromen. Tussen ongeveer 7000 en 5000 BCE heerste er in dit gebied een vrij mild klimaat waardoor er een gevarieerde flora en fauna kon gedijen. Behalve typisch Afrikaanse dieren woonden er ook mensen en die lieten de nodige rotstekeningen achter waarop deze te zien zijn. Een andere is een pittoresk meertje bij een piepkleine oase, Umm-al Maa, erg zout en zo op het oog een beetje olieachtig, niet geschikt om in te zwemmen. Die overweging was niet besteed aan een van de chauffeurs die geheel onnut naar de overkant zwom en met een grote tak terugkwam, om indruk te maken op een jeugdig groepslid met spectaculair lang rood haar. Helaas voor hem hielp het niet.

Meer naar het zuidoosten ligt het Akakus gebergte met bergketens die ogen als rode zandsteen. Die kleur wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van zogeheten ferrioxide, de rode variant van ijzeroxide. Door erosie verandert die steen in de loop der tijden in bruinrood gekleurd zand, duidelijk anders dan die typische gele Saharakleur die dominant is. Overigens zit in dat gele zand ook ijzeroxide, de zwarte variant ferroxide. Als je goed kijkt zie je zwarte spikkeltjes tussen de zandkorrels. Van beide soorten heb ik natuurlijk een fles vol meegenomen voor mijn zandverzameling. Bij El Oued (1972) en Timboektoe (2003) had ik al eerder geel zand getapt. En nu in Libië voor het eerst rood Saharazand. Overigens is dat niet uniek, zand uit Wadi Rum in Jordanië is in vergelijking knalrood en ook het zand uit de Sossusvlei in Namibië is rood gekleurd. Onnodig te benadrukken dat het allemaal bij mij thuis in de kast staat.

Behalve de spectaculaire omgeving is deze streek vooral in trek vanwege de vele rotstekeningen, waaronder eentje van een olifant. We hebben er de nodige zelf kunnen bewonderen.

Op dag 6 kwamen we vroeg in de middag weer in Sebha aan en werden door onze chauffeurs afgezet bij een camping met douchegelegenheid, geen overbodige luxe na al die dagen in de hitte. Het vliegtuig bleek vertraging te hebben dus de keukenwagen werd nog even teruggeroepen om een avondmaaltijd te bereiden. Het leverde de koks een extra fooi op, iedereen blij. Pas heel laat in de avond vlogen we terug naar Tripoli, in een stokoude Airbus die vermoedelijk ooit van een Roemeense luchtvaartmaatschappij was geweest, gelet op de kleine bordjes met mededelingen voor de passagiers. Tegen twee uur 's nachts zocht in mijn bed op in een hotel niet ver van het Groene Plein, de laatste stop van de reis.

De volgende ochtend om half negen stond het vertrek gepland voor een halve dag excursie naar de ruïnes van Sabratha. Het beeldmerk

van dit complex is de vrijwel compleet gerestaureerde gevel van het theater, verder is het voornamelijk een verzameling losse stenen. Ik besloot dit maar te laten, zo vroeg opstaan en dat alleen voor een fraai uitgevoerde replica vond ik iets teveel eer voor de nummer drie van de Tripolis. In plaats daarvan sliep ik uit in een echt bed, na dat kamperen van de afgelopen dagen, en besloot ik Tripoli te verkennen. Om te beginnen door eens het stadsbeeld van het Italiaanse koloniale centrum in me op te nemen en een goede maaltijd met vlees of vis te gebruiken in Funduq as-Safwa, volgens de Lonely Planet een luxe hotel met een uitstekend restaurant. Het centrum van de Italiaanse stad loopt ruwweg van de medina met het aanliggende Groene Plein tot even voorbij het Algerije Plein. Daar stond ook de kathedraal die inmiddels is omgebouwd tot moskee. De uitgebreide lunch in het restaurant voldeed in alle opzichten aan de verwachtingen. Ik had een paar honderd euro gewisseld bij aankomst en van dat op zich kleine bedrag was nog behoorlijk wat over. Dus gewoon 'the full works' besteld, de eerste echt goede maaltijd in dit land.

Wat meespeelde waren verhalen als zou men op het vliegveld niet voldoende in kas hebben om voor pakweg vijftig euro aan overgebleven dinars terug te wisselen, zogenaamd natuurlijk. En omdat dit de plek was waar de dinars bij aankomst waren gekocht, konden ze ook alleen hier worden terug gebracht, nadat zeker was gesteld dat je het land uitging. Ik besloot het er niet op aan te laten komen en kocht in een chique kledingzaak een paar Italiaanse zijden dassen. Wat resteerde zou tot mijn vertrek wel gependeed kunnen worden.

Hoewel Italië een laatkomer was op het koloniale toneel en de wereld er na WO I toch wel iets anders uit begon te zien, met name door de sterke roep om onafhankelijkheid in India, wijst niets erop dat men een ogenblik eraan heeft getwijfeld voor altijd in Libië te zullen blijven. Het was een vestigingskolonie die in 1939 formeel aan Italië werd toegevoegd, complete annexatie, en kosten noch moeite werden gespaard om er een stuk Italië van te maken, fascistisch Italië wel te verstaan. Wat betreft de stedenbouwkundige inrichting van Tripoli is men daar volledig in geslaagd, de gebouwen en het stratenplan zien er prachtig uit. Na een kort bezoek aan de medina, uitgestorven, souks gesloten vanwege vrijdag, ging ik naar het Jamahiriya Museum. Dit museum heeft een oudheidkundige collectie die kan wedijveren met die van het British Museum, met dien verstande dat de artefacten hier niet door diefstal zijn verkregen maar gewoon uit eigen land afkomstig zijn. In bijna 40 toonzalen wordt de bezoeker door de geschiedenis van het land geleid, beginnend met de prehistorie en eindigend

met de glorieuze revolutie van 1969 en het bewind van de grote leider Gaddafi. In de eerste zaal op de begane grond wordt een overzicht gegeven van de geschiedenis van het land en van wat er in de rest van het museum te zien is. Bij de uitgang van de zaal staat een wel heel bijzonder item, een groene VW Kever, de auto waarin de kolonel rondreed ten tijde van de coup. Aangezien ik door de jaren heen al heel veel oudheidkundige artefacten had gezien, besloot ik het bij een vluchtige blik te laten en me te concentreren op de zalen 32 tot en met 37, gewijd revolutionair Libië. Uiteraard hier veel afbeeldingen van Gaddafi waaronder een foto van een zelfverzekerde jongeman ergens op straat in centraal Londen anno 1966. Het is propaganda natuurlijk maar gaf alles bijeen een goede kijk op wat er zoal tussen 1969 en 2016 in het land was bereikt, zonder alles door een terroristische bril te zien. Ik kocht er ook een exemplaar van het Groene Boekje waarin de leider zijn visie op de maatschappij uiteenzet en een vierde weg beschrijft naast sociaaldemocratie, ongeremd kapitalisme en communisme. Ik verwachtte er niet veel van en werd daarin al vrij snel bevestigd tijdens het lezen. Het is geschreven door iemand die de wereld bekijkt vanuit een tent, hoezeer hij ook gewend is een rol op het politieke wereldtoneel te spelen. Maar toch een aardig curiosum.

Op het vliegveld maakte ik mijn laatste dinars op door een fotoboek te kopen en een eenvoudig horloge met op de wijzerplaat het getal 37 voor een afbeelding van Gaddafi en een kaart van Afrika. Een paar maanden later zou inderdaad de 37e verjaardag van de revolutie gevierd worden, uiteindelijk heeft de leider het 42 jaar volgehouden, toch wel erg lang. En zonder de Arabische Lente zou hij er vermoedelijk nog steeds zitten, zijn régime functioneerde uitstekend op het gebied van coöptatie en repressie. Het horloge ligt in mijn rariteitenkabinet, de enige souvenirs die ik van een reis pleeg mee te brengen.

Na twee weken van alle nieuws verstoken te zijn geweest kreeg ik al snel mee wat er in Nederland speelde op dat moment, het relletje rond de naturalisatie van Ayaan Hirsi Ali. Een aardig detail om het even in een tijdsframe te plaatsen.

De oudheid in de vorm van ruïnesteden, het merkwaardige régime van Gaddafi, de Italiaanse erfenis en de onovertroffen woestijnsafari maken deze reis tot een van mijn beste reisherinneringen. Voordien durfde lange tijd niemand naar Libië, nadien al gauw ook niet meer. Het was weer eens een window of opportunity waarvan ik bij toeval gebruik had kunnen maken, net zoals Afghanistan en de Karakorum Highway.

Egypte

In de zomer van 1977 verbleef ik twee weken in Egypte. Het betrof een groepsreis waarin per bus het traject werd afgelegd van Caïro naar Aswan en weer terug. Het aardige daarvan is dat je meer contact hebt met de omgeving dan in een (nacht)trein en al helemaal als je sommige trajecten gaat vliegen.

De groep bestond uit dertien deelnemers, dankzij het feit dat voor het grootste deel van Nederland bij ons vertrek de schoolvakantie nog niet was begonnen. De groep na ons bestond uit minstens dertig personen en toen de deur van het vliegtuig waarmee ze op 9 juli aankwamen werd geopend zag ik een wolk krijt naar buiten komen: allemaal docenten natuurlijk.

Reizen naar de Arabische landen waren in die tijd nog redelijk zeldzaam. Men reisde individueel, groepsreizen werden nauwelijks aangeboden. Maar toen president Sadat na de Yom Kippur oorlog in 1973 erin geslaagd was de Sinaï door Israël te laten ontruimen en het Suezkanaal na zeven jaar weer in gebruik kon worden genomen, trad er een zekere ontspanning op tussen beide buurlanden. Er hing verandering in de lucht, het van de kaart doen verdwijnen van Israël leek niet langer het primaire doel van de Egyptische politiek. Zodoende werd de drempel voor een bezoek aan dit fantastische land voor Nederlanders flink verlaagd. Partij kiezen voor Israël was immers in de jaren '70 bijna een vanzelfsprekendheid en dat had ons in 1974 dan ook een Arabische olieboycot opgeleverd.

Maar nu leek er voorzichtig een andere wind uit Caïro te gaan waaien en inderdaad zou Sadat op 19 en 20 november van 1977 een officieel bezoek aan Tel Aviv brengen en de leden van de Knesseth toespreken. Het leidde tot een vredesverdrag tussen beide landen dat Sadat later met de dood moest bekopen. Zo ver was het die zomer nog niet maar reizen naar Egypte was duidelijk niet langer not done.

We arriveerden op 25 juni in Caïro en kregen vlak voor de landing al even de piramiden in beeld, overigens niet erg indrukwekkend vanuit de lucht. De eerste paar dagen zouden we verblijven in Hotel Cleopatra, erg toepasselijk natuurlijk. Het was een redelijk comfortabel hotel met een goede ligging, niet ver van het Tahrirplein. Er werd afgeraden kraanwater te drinken, niet omdat het onvoldoende gezuiverd was maar vanwege het hoge chloorgehalte. Als je een bad liet vollopen leek het wel een klein zwembad. In plaats daarvan thee, maar daar kreeg je ook maagpijn van als het gezet was met kraanwater natuurlijk. Op enig moment tijdens de reis zou iedereen wel korte tijd last krijgen van maag-darmproblemen, ook vanwege de hitte. Gelukkig was er

redelijk bier voorhanden in literflessen, het land was toen nog tamelijk seculier en van een taboe op alcohol was geen sprake. Er werd zelfs wijn verbouwd, uiteraard al sinds bijbelse tijden, dronkenschap speelt een belangrijke rol in dit joodse heilige boek.

Alle hotels waar we zouden verblijven serveerden Chateau Cleopâtre, een licht zoete witte wijn die je meer voor de aardigheid dan voor het genoegen dronk.

De eerste dag werd besteed aan een verkenning van de stad met een bezoek aan het Museum der Egyptische oudheden, met 136.000 artefacten het museum met de grootste Egyptische collectie ter wereld. Niet verrassend natuurlijk, er is door de jaren heen wel veel gestolen of aangekocht, maar aan een boom zo vol geladen mist men een twee pruimpjes niet.

De Egyptische beschaving gaat vele millennia terug en doordat er veel artefacten werden begraven als onderdeel van de alles overheersende dodencultus is er heel veel uit die tijd bewaard gebleven. Natuurlijk gaat het niet om complete verzamelingen, daarvoor was het roven van graven te wijd verbreid. Maar er zijn veel losse stukken verzameld sinds het begin van de georganiseerde archeologie en natuurlijk is ook de gehele inboedel aanwezig van het graf van Toetanchamon dat op 16 februari 1923 door Howard Carter werd geopend. Deze moderne grafrover had het geluk dat niemand in de oudheid een serieuze poging had gedaan hem voor te zijn, het graf was vrijwel ongeschonden. De mummie van de jong overleden farao bevond zich onaangeroerd in de binnenste van drie kisten, elk voorzien van een gouden dodenmasker. Zodoende kon er eentje in het museum worden tentoongesteld, eentje in het graf achterblijven terwijl de derde het pronkstuk werd van de rondreizende King Tut tentoonstelling.

Die had ik in december 1972 in Londen gezien, nu kwamen de twee andere maskers aan de beurt.

Behalve de Toetanchamon collectie zag ik in het museum tal van andere fraaie stukken die echter hoegenaamd geen verwondering konden wekken. De Egyptische cultuur uit de tijd van de farao's is sinds jaar en dag gemeengoed, alles is al bekend uit boeken en tijdschriften, later documentaires. Het was alsof ik oude bekenden tegenkwam. Een grote bijzonderheid werd gevormd door de 'mummiekamer' waarin onder meer de overblijfselen van Ramses II konden worden bekeken.

We gebruikten de lunch in het nabij gelegen Hilton hotel en maakten in de middag een korte stadstour. We bezochten de Albasten Moskee, gebouwd in Ottomaanse stijl tussen 1830 en 1848 in opdracht van Muhammed Ali Pasha. Een bijzonder item in het gebouw is de grote

koperen klok op de noordwestelijke portico. Dit was een cadeau van koning Louis Philippe van Frankrijk in 1845. De klok werd geruild met de obelisk die bij de Luxortempel stond en nu staat op Place de la Concorde in Parijs. Het zegt iets over het geringe belang dat de Turkse pasha aan de overblijfselen van het (heidense!) oude Egypte hechtte.

Vandaar gingen we naar Masr el Qadima, van oudsher de Koptische wijk. In de zesde eeuw scheidden de Egyptische christenen zich af van de hoofdkerk in Constantinopel vanwege een verschil van inzicht op het punt van de christologie. Ze zagen christus als een god, niet als een combinatie van god en mens. Deze doctrine staat bekend als monofysitisme. We bezochten de belangrijkste kerk van deze zogeheten Koptische christenen, de Hangende Kerk die is gebouwd op twee bastions van de vroegere Romeinse stadsmuur. Er zijn circa 10 miljoen kopten in Egypte, heel wat natuurlijk maar toch slechts een minderheid op een bevolking van 100 miljoen. Niettemin is het opvallend dat het christendom zich hier bijna 14 eeuwen na de komst van de islam in de marge heeft weten te handhaven.

De laatste bestemming was de Khan el Khalilli souk, een zeer uitgestrekt rijk gesorteerd winkelcomplex binnen de grote bazaar. Voor diegenen die nog niet eerder hiermee kennis hadden gemaakt was dit een wondere wereld. En met name het afdingen vergde de nodige instructie vooraf. Maar leuk om er wat rond te lopen, bekend maar toch elke keer weer verrassend zo'n plek.

Bij mijn aankomst in India vier jaar eerder had ik een grote cultuurschok ervaren. In Caïro was dat nauwelijks nog het geval, natuurlijk ook door eerdere ervaringen in andere islamitische landen zoals Marokko en Afghanistan. Ik moet wel zeggen dat ik nog nooit in een lawaaiiger stad was geweest dan Caïro. Zo herinner ik het me althans, meer dan 40 jaar na dato.

De tweede volle dag stond in het teken van Gizeh en omgeving, zo'n 20 km buiten Caïro. Eerst natuurlijk naar de piramiden. Als goed toerist reed ik er per kameel naar toe vanaf de parkeerplaats, het klassieke transportmiddel. Vanuit het vliegtuig waren ze maar klein, ook kort voor de landing. Toen ik er voor stond bleken het echter gigantische bouwwerken te zijn. Maar ik was er ook snel mee klaar eigenlijk, de vorm is saai, de omvang indrukwekkend en het is vooral interessant om je een voorstelling te maken van hoe ze er ooit uit hebben gezien. De piramiden werden gebouwd tijdens de vierde dynastie (tussen circa 2551 en 2472 BCE) en zijn in hun hoofdvorm goed bewaard gebleven. De buitenste gepolijste witte kalksteenlaag is in de loop der

tijden grotendeels verdwenen doordat men het materiaal heeft gebruikt voor andere bouwwerken. De piramide van Chefren heeft als enige nog wel een deel van deze kalksteenbedekking op de top en is door zodoende goed herkenbaar.

De piramide van Cheops is de grootste van de drie, die van Mykerinos is in vergelijking maar een klein object. De piramide van Cheops behoorde in de klassieke oudheid tot de wereldwonderen en is de enige van dit zevental die tot op de dag van vandaag bewaard is gebleven. In 1979 werden de piramiden van Gizeh tot werelderfgoed verklaard, wel wat laat lijkt me. Vroeger klommen waaghalzen naar de top van de piramide van Cheops, feitelijk een trap met heel hoge treden, maar om beschadiging te voorkomen is dat al lang geleden verboden. Unesco zal dat zeker in zijn overwegingen hebben betrokken.

De Grote Sfinx ligt naast de dodentempel van Chefren en is gehouwen uit een rotsachtige formatie die gevormd werd gedurende het Eoceen. Deze rotsformatie had vermoedelijk al de ruwe kenmerken van de sfinx doordat ze jarenlang was blootgesteld aan de wind. Het beeld werd uitgehakt en gemodelleerd naar de vorm van een leeuw met een mensenhoofd.

‘De sfinx is 73 meter lang, 19 meter breed en 20 meter hoog. Hij bestaat uit drie lagen kalksteen. De onderste lagen bestaan uit zachte kalksteen, terwijl het hoofd uit een hardere laag bestaat. De neus van de sfinx is er gedurende de tijd afgevallen. Het hoofd van de sfinx beeldde hoogstwaarschijnlijk de farao uit en is voorzien van de koninklijke hoofdtooi. In de oudheid was de sfinx vermoedelijk beschilderd met felle kleuren: het hoofd en lichaam in het rood en de hoofdtooi in afwisselend gele en blauwe strepen. De sfinx was de bewaker van de piramides en werd geïdentificeerd met de god Hor-em-Achet, een verschijningsvorm van Horus’, zo las ik ergens.

Die avond zouden we naar deze plek terugkeren voor een fraai uitgevoerde Sound and Light show, erg populair in die tijd. Daarin werd het leven van een farao aanschouwelijk gemaakt door een voice over, alerhande geluiden zoals die van een rollende strijdswagen, en afwisselende belichting van de kop van de sfinx.

Een eindje verderop namen we een kijkje in Sakkara, een grote necropolis waar tot op de dag van vandaag ijverig wordt gegraven. Er zit nog veel onder de grond daar, vermoedt men. Sakkara behoorde bij de vroegere hoofdstad Memphis. Blikvanger is de eerste piramide uit de geschiedenis van Egypte, de trappiramide van Djoser die werd gebouwd in de 3^e dynastie. Die formulering laat ruimte voor mogelijk nog oudere piramiden in het huidige Soedan, ofwel Nubië. Memphis

zelf had niet zo veel te bieden. De archeologische zone ligt aan de rand van een begroeid gebied, dus niet in de kale woestijn. Het meest in het oog springend was hier een kolossaal beeld van Ramses II, voor velen de beroemdste farao. Kijkend naar foto's op internet krijg ik de indruk dat er inmiddels al wel wat meer is blootgelegd.

Voor we de Nijl afzakken ga ik eerst maar even kort in op de geschiedenis van het land. Die hield natuurlijk niet op drieduizend jaar geleden om vervolgens pas met de komst van Nasser weer in de belangstelling te geraken. Over die tussenliggende periode is wel iets meer te vertellen, ook relevant voor wat er onderweg te zien is.

Alexander de Grote viel in 332 BCE Egypte binnen en veroverde dit land op de Perzen die er het bestuur uitoefenden. De Egyptenaren verwelkomden Alexander als bevrijder en gaven hem de titels Horus en Amon-Ra om aan te geven dat hij de nieuwe farao was. De Macedoniërs installeerden er militaire garnizoenen, onder andere in Memphis, maar het burgerlijk bestuur liet Alexander in handen van Egyptenaren. Zijn naam is voor altijd verbonden aan de stad Alexandrië die hij stichtte, eeuwenlang de grootste en belangrijkste metropool in het Middellandse Zee bekken.

Na Alexanders dood werd het bestuur over diens immense rijk verdeeld onder een aantal generaals waarbij Ptolomeus het bewind over Egypte in handen kreeg. In 305 nam hij de titel farao aan. De dynastie van Ptolomeus, die tot 30 BCE Egypte regeerde, beheerste op sommige momenten ook Cyprus en vrijwel voortdurend het naastgelegen gebied Cyrenaica. De Egyptenaren erkenden de nieuwe heersers en beeldden overleden Ptolemeïsche koningen op tempelreliëfs naast vroegere inheemse Egyptische farao's af.

De Ptolemeïsche dynastie eindigde met de beroemde koningsdochter Cleopatra, die in 48 BCE door Julius Caesar aan de macht was geholpen. Ze ging vier jaar later een verhouding aan met Marcus Antonius. Diens concurrent Octavianus, de latere keizer Augustus, versloeg hem in 31 BCE in de slag bij Actium en werd daarmee Romeins alleenheerser. Augustus lijfde een jaar later Egypte bij het Romeinse Rijk in.

Na de inname door de Romeinen bleef het van oorsprong Hellenistische Alexandrië een kosmopolitische stad, waar aanhangers van de oude Egyptische religie, de Griekse en Romeinse godsdienst, en het jodendom naast elkaar leefden. Daarbuiten bleef de bevolking voorlopig trouw aan de oude Egyptische religie. Net als hun Griekse voorgangers respecteerden de Romeinen het Egyptische verleden en konden zodoende meeliften op het respect dat de farao's in vroeger tijden genoten. Romeinse keizers probeerden zichzelf in religieuze zin te

legitimeren als nieuwe zonen van Amon. De Egyptische verering van de godin Isis verspreidde zich door het Middellandse Zee gebied en men bouwden zelfs in Rome tempels voor haar.

Egypte ging al vrij vroeg verloren voor het Byzantijnse Rijk, de Arabieren hadden weinig moeite het gebied te veroveren en de islam te introduceren. Het was vergelijkbaar met de komst van de Grieken die de Perzen verdreven, de ene culturele bovenlaag werd vervangen door een andere en in dit geval ging dat niet alleen gepaard met een wisseling van bestuur maar tevens van religie. Dat dit bestuur later werd overgenomen door de Ottomaanse Turken bracht hierin geen verandering. Maar tegen het einde van de 19^e eeuw maakten de Britten gebruik van de verzwakte positie van de Sultan in Istanbul door het feitelijk gezag over het land over te nemen. Natuurlijk vooral om de vrije doorvaart door het in 1869 geopende Suezkanaal zeker te stellen. Egypte was de facto een Brits protectoraat van 1882 tot 1953, daarna werd het een soevereine republiek met Nasser als president.

In een grote touringcar vertrokken we in zuidelijke richting. De bus bood plaats aan 40 personen dus we hadden alle ruimte. Er was uiteraard airconditioning maar de koeling die kon worden gegenereerd bedroeg maximaal een graad of tien zodat het binnen toch flink warm bleef. Niet iedereen bleek daar even goed tegen bestand, een nadeel van reizen in de zomerse hitte in een vochtige omgeving, immers het Nijldal. Op de zijkant van de bus stond in grote letters MISR Travel. Misr bleek de Arabische naam voor Egypte te zijn, dus Egypt Travel, een allesbepalende monopolist vergelijkbaar met Intourist. Maar het werkte vlekkeloos, de hele reis verliep zonder problemen, tot in alle details zoals uit een later voorbeeld kan worden opgemaakt. We volgden de gehele dag de weg door het Nijldal en zagen regelmatig de rivier langs stromen. Het bewoonde en voor akkerbouw bewerkte gebied is slechts een smalle strook die wordt bepaald tot waar de bevoeiing reikt als de rivier buiten haar oevers treedt, hooguit in totaal zo'n 50 km en veelal minder. Al het verkeer ging langs deze weg en regelmatig probeerde er een personenauto een eigen baan in het midden te creëren om te kunnen inhalen. Een echte derde wereldweg met hoge mortaliteit. Gelukkig kwamen we uiteindelijk heelhuids weer in Caïro terug.

Onze bestemming voor die dag was de stad Minia, gelegen in een gebied waar islamitische fundamentalisten regelmatig voor problemen zorgden, ook toen al. De plaats was om twee redenen gekozen: hij lag halverwege Caïro en Luxor en er waren in de omgeving meerdere bezienswaardigheden die een extra dag in de stad rechtvaardigden.

We werden ondergebracht in een klein familiehotel dat werd gedreven door een weduwe die haar gasten zo goed mogelijk probeerde te verzorgen. Dat was natuurlijk mogelijk omdat we zo'n kleine groep waren. De eerste avond kregen we allemaal een gebraden duif voorgezet, moeilijk om daar iets van af te krijgen herinner ik me. Maar goed van smaak en vooral goed bedoeld.

Die bezienswaardigheden betroffen Hermopolis en Beni Hassan. Hermopolis ligt aan dezelfde kant van de Nijl als Minia en daar gingen we de volgende dag als eerste heen. Het is de ruïnestad van Khum, de stad gewijd aan Thoth, de god van geschrift en wijsheid. Interessanter dan de ruïnes met de geijkte pilaren en straten bleek de necropolis Tuna al-Gebel. De dodenstad biedt een stratenplan met tombes en kapelletjes in plaats van huizen. Na de lunch bezochten we aan de overzijde van de Nijl de rotsgraven van Beni Hassan. Een klein pontje bracht ons naar de overkant, veel personenverkeer was er niet. Daarna ging het een eind verder op ezeltjes. Een aantal tombes was onverlicht en zodra de gids een zaklamp aandeed vlogen de vleermuizen ons om de oren. Ik herinner me vooral een enorm standbeeld van een bavian dat afkomstig was uit een tempel voor Thoth uit de tijd van farao Amenhotep III.

Die farao is een van de velen, maar zijn zoon geniet veel bekendheid. Philip Glass schreef een opera gewijd aan dit personage getiteld *Akhnaten*. Centraal staat Amenhotep IV die zijn naam heeft veranderd in Akhenaten, beter bekend als onder de naam Echnaton. Van deze heerser bestond tot voor kort een betrekkelijk romantisch beeld. Hij zou een utopist zijn geweest die in de veertiende eeuw voor onze jaartelling een geheel nieuw begin had proberen te maken op politiek, cultureel, maatschappelijk en religieus gebied. Echnaton verplaatste de hoofdstad van Thebe (bij Luxor) naar een enige honderden kilometers noordelijk daarvan gelegen plek waar in korte tijd een compleet nieuwe stad uit de grond werd gestampt.

Glass schreef zijn opera in een tijd dat dit romantische beeld nog opgeld deed. Vandaag de dag ziet men Echnaton meer als een farao die een politieke strijd voerde met de heersende priesterklasse rond de god Amon. Door daar de zonnegod Aton tegenover te stellen probeerde hij dit blok aan zijn politieke been kwijt te raken. Neveneffect was het begin van een cultus rond Aton, die later op last van de farao tot de enig ware god geproclameerd werd. Hiermee deed religieuze onderdrukking vermoedelijk voor het eerst in de geschiedenis van de mens zijn intrede.

Uiteraard waren we erg benieuwd naar de overblijfselen van Echnatons nieuwe stad Tell el Amarna die een kilometer of tien ten zuiden van Beni Hassan waren gelegen. Aangezien er weinig te zien was, zo werd ons verteld, nam niemand de moeite er een excursie naar te organiseren. Soms reed er wel eens een tractor met aanhanger heen die door vastberaden personen was gehuurd. Echnatons opvolgers hebben er alles aan gedaan om zijn herinnering uit te wissen en zodoende is er van zijn nieuwe stad weinig overgebleven. Toch had ik er best even een kijkje willen nemen.

In de groep reisde een ouder echtpaar waarvan de man zich in vertrouwen bij mij bekendmaakte als 'de man met de pijp' die in een reclame staat afgebeeld met de tekst 'ja, ik daag u uit'. Dat was jarenlang de wervingscampagne van het NTI. Hij verzorgde er een schriftelijke cursus algemene ontwikkeling en had duidelijk een fascinatie voor die hele Echnaton episode. Ik trok tijdens de reis veel met hem op, we hadden veel om over te praten en na terugkomst bleven we bevriend tot zijn overlijden, een jaar of acht later.

Na nog een nachtje door de weduwe te zijn verwend zetten we koers naar Luxor, waarbij onderweg twee tempels werden aangedaan. We reisden zonder gids, er was een reisleidster uit Nederland bij de groep, een ondernemend type dat al jaren zonder vast woon- of verblijfplaats leefde, altijd op reis. Bij wijze van intermezzo had ze een jaartje bij Moeder Teresa gewerkt in Calcutta. Gewoon zich gemeld bij de poort, hier ben ik. 'Mooi, we zaten dringend om iemand verlegen, god heeft je gezonden'. Zodoende bestond ons gezelschap feitelijk uit 14 personen. In plaats van een landelijke gids voorzag Misr Travel in lokale gidsen en toen we na een paar uur rijden in Abydos aankwamen bij de tempel van Sethi I kwam er een vrouw uit de schaduw vanonder een boom vandaan en stapte naar binnen. Geen zoek of gewacht, mevrouw stond gewoon klaar. Ze sprak zeer goed Engels en ik kreeg de indruk dat ze vanachter een bureau was weggelopen om ons van dienst te zijn.

Seti liet de tempel bouwen voor de eredienst van Osiris en het imposante gebouw uit de 13^e eeuw BCE is het enige dat nog rest van wat ooit een grote ommuurde stad is geweest. Als je gewend bent aan overblijfselen van Griekse en Romeinse tempels elders in het Romeinse Rijk dan is dit wel een eyeopener. Het was de eerste tempel die ik te zien kreeg waarvan de muren compleet waren en zelfs het dak er nog opzat. Kwestie van respect en de afwezigheid van een dringende vraag naar bouwmaterialen nadat de glorie tijd van Abydos was verlopen, zoiets moet het wel geweest zijn.

Met onze gids reden we door naar Dendara, de plek van een van de mooiste tempelcomplexen in Egypte, gewijd aan Hathor en Isis. De gebouwen staan op de plek van een veel oudere tempel en dateren uit de late Ptolomeïsche en vroeg Romeinse periode. Een deel ervan is gebouwd ten tijde van de regering van Tiberius. Dendara is een sprekend voorbeeld van de manier waarop de Grieken en later de Romeinen zich de gunst van het volk wilden verwerven en de status van farao verkregen. Op een buitenmuur zagen we een enorm reliëf dat Cleopatra toont met Caesarion, haar zoontje van Julius Caesar. Cleopatra brengt een offer aan Hathor en Caesarion staat voor haar en verbrandt wierook. Leuk om zo'n bijzonder stukje geschiedenis in deze omgeving uitgebeeld te zien. Mevrouw de bureau archeoloog zwaaide ons uit en we reden verder naar Luxor waar we onze intrek namen in het Old Winterpalace Hotel, ooit een luxe onderkomen door de Britten gebouwd tijdens de Victorian era waar overigens nooit een koning in heeft gewoond. Wie er wel veel verbleef was Lord Carnavon, de geldschietster van Howard Carter. In dit epicentrum van het oude Egypte zouden we een paar dagen blijven.

De stad Luxor ligt aan de Nijl en heeft twee tempelcomplexen als blikvangers, de Luxor tempel en de Karnak tempel. Aan de overzijde van de Nijl ligt Thebe, een stad waarvan in het geheel niets meer over is behalve een serie archeologische hotspots: de tempel van Hatshepsut, de Medinat Habu tempel, de overblijfselen van het Ramasseum en de graftombes in de Vallei de Koningen en de Vallei der Koninginnen en de tombes van de edelen. In cultuurhistorisch opzicht is dit de meest unieke plek op aarde, met Ankor Wat als goede tweede.

Het Winterpalace bood de luxe van vroeger, kamers met hoge plafonds, grote badkamers met antieke koperen kranen, een eetzaal met kroonluchters, een grote tuin waar je in de schaduw van een enorme Ficus Benjamini boom kon zitten. Ik kende die Ficus alleen als kamerplant maar kennelijk kan hij flink uitgroeien als je hem de tijd geeft. In de lobby lag een exemplaar van de Herald Tribune waarin ik las dat Björn Borg zijn Wimbledon titel had geprolonged door Jimmy Connors te verslaan.

Omdat het overdag erg heet werd in Luxor-Thebe gingen we de volgende ochtend vroeg op pad en voeren in een kleine boot de Nijl over. Op weg naar de tempel van Hatshepsut passeerden we twee enorme vrijstaande beelden, de Kolossen van Memnon, vermoedelijk neergezet als symbolische poortwachters voor de vallei met de koninklijke graven. Bij aankomst van de Hatshepsut tempel kregen we een uitvoerig exposé over alle reliëfs die op de gevel te zien waren, compleet met